

Objektivistička filozofija Ayn Rand

Darko Polšek

Nedavno je na TV jedan doajen naše filozofske "misli" ponovio svoju važnu misao iz razdoblja socijalizma prema kojoj je kapitalizam barbarstvo. Po njemu, prelaskom u kapitalizam vratili smo se ustvari u barbarsko stanje. U socijalnim okolnostima (AD 2004. kao i pred dvadeset ili pedeset godina) u kojima su se gledatelji svojim javnim glasovanjem uglavnom složili s takvim mislima, nije nikakvo čudo da je niz "barbarskih" misli, ili ne-daj-bože ideologija, bilo zabranjeno, zatumljeno ili da za njih nikada nije postojao nikakav stvaran interes.

Ne treba isticati kakvu je štetu anatemiziranje kapitalizma nanijelo našem "socijalnom kapitalu". Ali s obzirom da nam bivše stanje "prevladanog kapitalizma" nije u potpunosti izbrisalo sposobnost mišljenja, pamćenja ili barem dostup informacijama, ipak je začudno da do danas nitko (nijedan filozof, ekonomist ili pisac) u Hrvatskoj nije javno, pokudno ili pohvalno, spomenuo jednu zanimljiviju "barbarsku" filozofiju - tzv. objektivističku filozofiju, eulogiju poduzetnika i poduzetnišva Ayn Rand. Ayn Rand piše: "Kapitalizam od svakog čovjeka zahtijeva ono najbolje – njegovu racionalnost – te ga u skladu s njom nagrađuje. On svakome čovjeku ostavlja izbor da radi što želi, da se specijalizira, da svoje proizvode razmjenjuje proizvodima drugih, i da na putu samoostvarenja ide onoliko daleko koliko mu to dopuštaju njegove sposobnosti i njegove ambicije."

Čitateljima Dnevnika, Ayn Rand mogla bi biti zanimljiva kao učiteljica i mentorica Alana Greenspana, čovjeka koji već više od dvadeset godina predsjedava Federalnim rezervama SAD-a (tj. njihovom Narodnom bankom, s velikim utjecajem u Svjetskoj banci i MMF-u). Filozofima, ona bi mogla biti zanimljiva kao "guru" jednog od masovnijih ogranaka Američke filozofske asocijacije (Objektivističke filozofije). Literarnim kritičarima mogla bi biti zanimljiva po svojim obimnim kap(italističko)-realističkim (ili prema njezinim riječima - "romantičnim"), vrlo tiražnim i utjecajnim romanima *Uzdrmani Atlas*, *Izvor*, *Mi koji živimo* i *Himna*. Zaštitni znak objektivističke filozofije je Art-Deco dizajn u stilu BBC-jeva Poirota. Filmofilima ili filmskim kritičarima ona bi mogla biti zanimljiva kao negdašnji holivudski scenarist, kao inspiracija za scenarije, ili kao tema biografskih filmova (poput Oskarom nagrađenog dokumentarca *Ayn Rand: A Sense of Life*, filmova *Fountainhead* s Gary Cooperom, ili *Passion of Ayn Rand* s Helen Mirren, Eric Stoltzom i Peterom Fondom). Danas se njezinim imenom diče Centar za unaprijeđenje objektivizma, Atlas Society, Objectivist Center, Ayn Rand Society, Ayn Rand Institute, Objectivist Network, Ayn Rand Webring itd. Pretraživač Yahoo bilježi 528.000 stranica (u 0,5 sekundi) na temu Ayn Rand. U čemu je dakle tajna američke popularnosti, odnosno domaće zapostavljenosti Ayn Rand?

Najpoznatiji "doprinos" Ayn Rand sastoji se u zagovaranju ekstremnog kapitalizma. Randova ga smatra jedinim društvenim stanjem koje može osigurati slobodu i dostojanstvo pojedinca. Randova piše: "Kada kažem kapitalizam, mislim na čisti, nekontrolirani, nekontrolirajući laissez-faire kapitalizam, u kojem postoji razdvajanje ekonomije i države, baš kao što je to slučaj (i zbog istih razloga) i s razdvajanjem crkve i države." Taj bi citat mnogima potvrđivao tvrdnju našeg doajena. Ali, navedeni citat skriva pravi sadržaj objektivizma. Nije riječ o anarhizmu niti o anarho-liberalizmu (u posprdnom ili stvarnom značenju). Ambivalentnost odnosa čitatelja prema Ayn Rand nije u "klasičnom" zagovaranju kapitalizma (slobodno tržište, ljudska prava, zaštita od državnog intervencionizma i sl.). Ayn Rand ponudila je jedan originalni, premda ne pretjerano zdravorazumski temelj kapitalističke ideologije. "Ja nisam u prvome redu advokat kapitalizma nego egoizma", tvrdi Randova. "Ali nije najvažniji egoizam nego razum. Kada bismo priznali prevlast razuma i dosljedno ga provodili, sve bi drugo iz njega slijedilo. Prevlast razuma bila je i ostaje bit mojega djela i objektivizma."

U svom vjerojatno najvažnijem filozofskom djelu pod naslovom "Vrlina sebičnosti. Novi pojam egoizma", Ayn Rand piše: "U svakodnevnom jeziku, riječ sebičnost sinonim je za zlo; sliku sebičnosti predočuje zločinački ubojica koji gazi preko leševa kako bi ostvario svoje ciljeve... Pravo značenje sebičnosti jest: briga za vlastiti interes. Ali taj pojam ne uključuje moralno vrednovanje, on nam ne kaže je li briga za vlastite interese dobro ili zlo; niti nam kaže što tvori čovjekove stvarne interese. Etika altruizma stvorila je sliku zločinca kako bi ljudi prihvatili dva nehumana obilježja: prvo, da je svaka briga za vlastiti interes zlo, bez obzira koji su to interesi; i drugo, da su zločinačke aktivnosti doista briga za vlastiti interes (pa nas altruizam poziva da ga se odrekemo zbog brige za svoje bližnje). Altruizam tvrdi da je bilo koje djelovanje koje koristi drugima dobro, te da je bilo koje djelo koje poduzimamo za vlastitu korist zlo. Stoga je korisnik od djelovanje jedini kriterij moralne vrijednosti – i sve dok su korisnici netko drugi, a ne mi, sve je u redu. Iz toga izvire nevjerojatna nemoralnost,

kronična nepravедnost, groteskni dvostruki standardi, nerazrješivi sukobi i kontradikcije koje su karakterizirale ljudske odnose i društva u povijesti, u svim varijantama altruističke etike. Nepoštenje današnjih moralnih sudovima ogleda se u tome što se smatra da su jednako nemoralni industrijalac koji stvara bogatstvo i gangster koji pljačka banku, jer obojica stječu bogatstvo za svoju "sebičnu" korist. Mladić koji se odriče karijere kako bi se brinuo o roditeljima i koji se nikada ne uspije izdići iznad prodavača namirnica, smatra se moralno superiornijim od mladića koji ustraje u borbi kako bi ostvario osobne ambicije. A diktator se smatra moralnim, jer je neizrecive grozote počinio u ime naroda, a ne u vlastito ime." Kriterij krajnjeg korisnika (altruističkog) djelovanja, nastavlja Randova, potiče čovjeka na pomisao da je moral njegov neprijatelj, da moralnim djelovanjem može samo izgubiti. Jedino čemu se eventualno može nadati jest da će se netko jednom žrtvovati i za njegovu korist, "ali on zna da će takav odnos donijeti uzajamnu netrpeljivost, a ne užitak, i da će takva moralna razmjena ličiti na razmjenu neželjenih božićnih darova, darova koje nitko iz moralnih razloga ne smije kupiti za sebe. Osim u tim prilikama, moralnost se za nj ne brine i nema mu što reći kako bi mu pružio oslonac u ključnim situacijama njegova života; jer to je samo njegov osobni, privatni, "sebični" život, i kao takav smatra se zlim, ili u najboljem slučaju, amoralnim." Čovjek se zbog altruističke filozofije danas mora stidjeti što ostvaruje bogatstvo, tvrdi Ayn Rand. Zbog toga je velik dio programa objektivističke filozofije, Ayn Rand posvetila poduzetnicima, ljudima koji podnose rizik, ali i dobit od svojih zamisli.

U svojim romanima (koje Randova neopravdano smatra svojim najboljim djelima) glavni se sukobi zbivaju između likova koji djeluju onako kako drugi žele, i onih koji djeluju prema vlastitom, unaprijed određenom cilju. Kako je riječ o romanima s tezom, djelovanje prvih završava pogubno za cijelu okolinu i za njih same, a djelovanje "sebičnih" (neintencionalno) ostvaruje samopoštovanje za te likove, ali i važnu ekonomsku ili estetsku dobit za cijelo društvo. Junak *Uzdrcmanog Atlasa* John Galt objavljuje: "Svijet će se promijeniti kada budeš spreman izgovoriti sljedeću zakletvu: Svojim životom, i ljubavlju prema njemu, nikada neću živjeti zbog drugog čovjeka, niti od drugog čovjeka tražiti da živi zbog mene." Ta je zakletva programatska rečenica objektivističke filozofije.

"Objektivistička etika", nastavlja Ayn Rand u *Vrlini sebičnosti*, "tvrdi da djelatnik uvijek mora biti korisnik svojeg djelovanja, i da čovjek mora djelovati kako bi unaprijedio vlastite racionalne interese... Ali njegovo pravo na to izvodi se samo u kontekstu racionalnog, objektivno demonstriranog i opravdanog koda moralnih načela koji definiraju i određuju njihov sebični interes. To nije dopuštenje da se "čini ono što se hoće", i to se ne odnosi na altruističku zamisao o "sebičnom" divljaku, kao niti na bilo kojeg drugog čovjeka koji je motiviran iracionalnim emocijama, osjećajima, željama, nagonima ili kapricima." Primjerice, krađa (koja bi prema nekima mogla biti "sebični interes") nije racionalna. Ona negira tuđe pravo, i upravo time ugrožava i vlastito pravo na samoaktualizaciju. Emocije i nagoni također nisu racionalne, stoga svi postupci koji proizlaze iz emocionalnih stanja ne mogu biti izvor etičnoga djelovanja. Neracionalni postupci stoga ne mogu biti niti etični.

Premda ovakav stav može biti "logičan", koliko se on može primijeniti na stvarni život? Primjerice, što je sa "sebičnošću" i altruizmom u slučaju rata? U intervjuu Playboyu (?) Ayn Rand odgovara na to pitanje: ljudi moraju biti odgovorni i za postupke svoje vlade. Jedino je važno pitanje: tko je započeo rat. Ako je vlast tiranska, i ako je započela rat, ljudi koji su dopustili tiraninu da osvoji vlast i krene u rat, moraju podnijeti i odgovornost ako dođe do žrtvi. Mogućnost da se demokratska vlast pretvori u tiraniju jedini je razlog zbog kojeg bismo se trebali brinuti o vlasti. (Budući da prema racionalnom objektivizmu od vlasti ništa ne treba tražiti, ne treba joj ništa ni dati.) Ali taj strah od državnog intervencionizma ne poistovjećuje objektivizam s konzervativizmom ili libertarijanizmom. "Ponovit ću javno", tvrdi Randova "ne podržavam nijednu političku grupaciju ili pokret. Posebno se ne slažem, niti imam ikakve veze s konzervativcima, tzv. "hipijima desnice" i zagovornicima anarhizma. Anarhizam je najiracionalniji, najantiintelektualniji stupor kolektivističkog pokreta. Ne pridružujte se političkim pokretima kako biste "nešto učinili". Posebno ne konzervativcima, koji potčinjavaju razum vjeri, niti "libertarijanskim" hipijima, koji razum potčinjavaju kapricima, a anarhizam zamijenjuju kapitalizmom. Pridruživanjem takvim skupinama pomažete porazu vlastitih ideja i pobjedi svojih neprijatelja." Objektivizam je dakle filozofija kapitalizma koja počiva na solipsizmu, na misli da čovjek svoje ciljeve može ostvariti sam, a pogotovo neovisno od države. Ali postoji li još igdje takvo djelovanje (osim možda u umjetnosti)? Kako je takva filozofija mogla postati popularna (i podučiti voditelja Federalnih rezervi)?

Nekoliko epizoda iz životopisa Ayn Rand dobro pokazuje granice njezine "objektivističke" filozofije. Ayn Rand, odnosno Alissa Zinovjevna Rosenbaum, rođena je 1905. u St. Petersburgu. Kao devetnaestogodišnjakinja

bježi pred boljševicima u Ameriku. U Hollywoodu radi za Cecil B. De Milla, a 1935. postaje američka državljanka. Piše za Los Angeles Times, a pojavljuje se u Tonight Show i drugim televizijskim programima. Godine 1951. sreće svoje najvažnije suradnike Nathanaela Brandena, s kojim osniva objektivistički pokret i "Objektivističke novine". Objektivistički kružok po mnogočemu liči na sektu. Tako je primjerice Randova svojega nasljednika Brandena nagovorila na "razumnu" ženidbu. Kada je taj brak zbog nedostatka emocija propao, Randova izbacuje Brandena iz "sekte", (jer je prekršio pravila objektivizma i razuma), ali time de facto propada i velik dio objektivističkih planova i pokret u cjelini. (Danas objektivistički pokret vodi nasljednik Ayn Rand Leonard Paikoff.)

Epizoda s Brandenovim brakom pokazuje da naš život ne može biti isključivo racionalan. Isto tako, "razum", tj. pomanjkanje klasičnih emocija i strasti junaka romana Ayn Rand, poput Johna Golta iz "Uzdrmanog Atlasa" ili arhitekta Howarda Roarka iz "Izvoru", prema opravdanoj tvrdnji kritičara, lišava likove upravo onih obilježja za koje se Randova najviše zalagala – njihova individualizma i originalnosti.

Ali takvi životni etički i estetski paradoksi ne opravdavaju činjenicu da se tom izuzetno plodnom i utjecajnom autoricom kod nas nitko nikada nije bavio. Da smo čitali Ayn Rand ranije, vjerojatno bismo bili poduzetniji i odgovorniji. Bili bismo kritičniji prema kolektivističkoj ideologiji. Bili bismo "sebičniji". Možda bismo već pedesetih godina imali svog Alana Greenspana. Ali za filozofiju poduzetništva nikada nije kasno. Ayn Rand je barem u jednom u pravu: prava sreća doživljava se ponosom zbog vlastitog učinka.

